
I. İSLAM DÜŞÜNCEİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER - TARTIŞMALAR

Yayına Hazırlayan
Mehmet Bekârođlu

BEYAN YAYINLARI, 197

Dizgi: EFOR Masa Üstü Yayıncılık - Organizasyon / Trabzon

Kapak ve Ofset Hazırlık: *Bey Ajans* 512 76 97

ISBN 975-473-116-0

BEYAN YAYINLARI

Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: 512 76 97 - 526 50 10

İslâm Düşüncesinde İki Alan Yaklaşımını Aşma Sorunu

ALİ BULAÇ

Sözlerime başlamadan evvel hepimizi saygıyla selamlıyorum.

Size sunacağım tebliğimin kavramsal çerçevesi bir kaç anahtar terime dayanmaktadır. Bunlar tebliğimin başlığından da anlaşılacağı gibi "İslâm düşüncesi", "iki alan" ve "aşma" terimleridir. Önce bu anahtar terimleri hangi anlam düzeyinde ele aldığımıza dair bilgi vermem gerekir.

İslâm düşüncesi'nden, son ilahi din İslâmiyet'in iki kutsal referansı olan Kur'an ve Sünnet'ten hareketle varlık, bilgi, insan hayatının anlamı, varoluşun temel sorunları, davranışlarımızın ahlâkî ve hukukî değeri ile genel olarak insan türünün tarih boyunca karşı karşıya geldiği sorunlar üzerinde düşünen Müslüman zihninin düşünme ve bilgi sahibi olma çabasını anlıyorum. Bu tanım, hangi doğruluk düzeyinde ve isabet derecesinde olursa olsun, İslâm düşüncesinin son tahlilde Müslüman insanın düşüncesi olduğu kabulünü esas alır. Şu halde hiçbir müslüman düşünür veya bilgin, ister kendi adına ister içinde yer aldığı akım (mezhep, tarikat, fırka) adına düşünce ve görüşlerinin İslâmî öğretilerde içkin Hakikat'in kendisi'ni ifade ettiği iddiasında bulunamaz. Açıkça biliyoruz ki, nübüvvetle görevlendirilmeyen hiçbir insan masum değildir ve her bir düşünme modeli belirli esas ve usullere uygun olduğu sürece belli bir meşruiyete sahiptir. Bundan da İslâm düşüncesinin genel bir ço-

gülcülüğe dayandığı fikrini çıkarıyoruz.

↳ **İki alan**'dan kasdettiğimiz ise, varlık dünyasının, herhangi bir kavramsal modele göre düşünen insan zihninde bölünmeye uğraması, iki farklı, özerk ve objektif alana ayrılmasıdır ki, buna **çifte gerçeklik** veya **iki bağımsız hakikat** adını da verebiliriz. >

Aşma terimi, temelinde ahlaki ve manevi erdemler olan ruhsal ve entellektüel düzeyde içinde bulunulan yerden daha üst ve birleştirici bir ilke'ye doğru yükselme çabasını ifade eder. Söz konusu çaba, varlık dünyasının salt üst, öte ve iç boyutunu hedeflemekle yetinmez, bunun yanında maddî, tabii ve bu arada sosyal ve beşerî hayat düzeylerinde de seküler dünyanın kapalı sistemini aşmayı ve müteal (aşkın) olana yönelmeyi amaçlar.

"İki alan fikri" İslâm düşüncesinin genel ve belirgin bir karakteristiği olmamakla beraber, farklı düşünce, irfan ve felsefe ekollerini çokça meşgul ettiği de bir gerçektir. Bir peygamber diliyle tebliğ edilen her dinin belirli bir süre sonra karşılaştığı bu sorunlar, burada İslâm söz konusu olduğuna göre, Müslümanların Yunan felsefesi ve ilimleriyle tanışmalarından sonra ortaya çıkmıştır. Bu sorunun iç potansiyel ve dış etkiler olmak üzere ikili bir yönü var. İslâm tarihinin pek erken dönemlerinde akıl ve nakil arasındaki ilişkilerin nasıl tanzim edilmesi gerektiği yolundaki tartışmanın, Müslüman toplumun ilk siyasî ihtilafları ve buna bağlı görüş ayrılıkları sonucunda belirginleştiğini görüyoruz. Bu safhada siyasî, sosyal vb. çevre faktörleri önemli olmakla birlikte asıl belirleyici, insan zihni aracılığıyla varlığa açılan dinin epistemolojik düzeyde ve yine insan zihninin problematik olarak belirli tutum alışlara, cevaplara yönelmesidir. *Hariciler*, *Mutezile* ve *Mürcie* ekolleri arasında kader, insan hürriyeti, büyük günah, iman ve amel, Allah'ın sıfatları vb. konularda çıkan görüş ayrılıklarının gerisinde siyasal ve sosyal faktörler önemli rol oynasa da, asıl rol oynayan faktör varlık ve objeler dünyasında tanımlanmış ve meşruiyeti onaylanmış tutumlar almak zorunda olan insanın epistemolojik bir çaba içine girmek zorunda oluşudur.

↳ Son dönem İslâm aydınları ve akademisyenler, Batılı oryantalistler ve modern sosyal bilimlerin etkisinde, bütün bir düşünce tarihini, bu tarihte teşekkül eden farklı mezhep ve fırkaları dönemsel çevre faktörleriyle açıklama ve Mutlak'ı izafi olana indirgeme cihetine gitmektedirler ki, bu Hegelyen bir bakış açısı olup bütün düşünce mirasımızı arkaik bir mahzene tıkıktan başka bir sonuç vermeyecektir. > Oysa *Haricilik*, *Mutezile* ve *Mürcie* gibi siyasî hayatın dönemsel şartlarından fazlasıyla etkilenen akımlar varsa bile, bunlar tarihe takılıp kalmış; fakat *Selefiye*, *Meşşâi Felsefe*, *Tasavvuf* ve kısmen *Kelam* bütün zamanlara karşı dayanıklı ve epistemolojik dü-

zeyde kavramsal modellere dayandıklarından günümüz dünyasının aktüel sorunlarına da cevap verme özelliklerini koruyarak devam ettirmişlerdir. Burada sözünü ettiğimiz tarih dışı ve insan toplumlarının tecrübe ettiği sosyal, siyasî ve maddi realitelerden kopuk, salt teolojinin savunulması değil, fakat tarihe müdahil olabilecek herhangi bir kavramsal modelin dayanağını teşkil edecek olan epistemolojik referansın kutsal, aşkın ve ilahî niteliklerde olması gerektiğidir. Bu türden kavramsal modeller, kurucu öğeleri manevî semboller olan kutsal şehirler gibidirler: *Mekke*, *Kudüs* ve *Medine* gibi zamana karşı dayanıklıdır.

***

Abbâsiler döneminde *Beytül-Hikme*'nin kurulması ile birlikte başlayan hızlı tecrüme hareketi, Müslüman dünyayı kadim *Hind*, *İran*, *Babil*, *Mısır* ve *Yunan* ilimleri ve hikmetiyle karşı karşıya getirdi. Bu, adına harici faktör diyebileceğimiz yönlendirme ile Müslüman dünya şu sorulara cevaplar aramaya başladı:

Hakikat'in Bilgisi nedir? Hakikat'e hangi yollar ve araçlarla ulaşılabilir? Din ile Felsefe uzlaşabilir mi? İnsan aklının dinlerin getirdiği vahy karşısındaki değeri nedir? Bir peygamberin tebliğ ettiği Şeriat olmaksızın mutlu ve ilahi amaca uygun yaşanabilir mi? Akıl ile nakil çatıştığı zaman hangisini tercih etmeli veya nasıl bir yöntem izlenmeli?

(Bu ve benzeri konularda ortaya çıkan verimli tartışmanın bir-birinden bağımsız iki alan fikrine yol açmadan din - felsefe uzlaşması sorunundan ibaret kaldığını biliyoruz. Bunda İslâm dininin epistemolojik temel varsayımları belirleyici rol oynadı. Şöyle ki: **Tevhid fikri, Hakikat'in birliği fikrini de zorunlu kılıyordu ve buna ne Kelamcılar ve Selefler'in ne de Meşşâî ve Sufiler'in itirazı vardı.** Selef tarafını tutanlara göre Hakikat'in Bilgisi'ne ancak Peygamber'in tebliğ ettiği din aracılığıyla ulaşılabilir ve eğer akıl ile vahy çatırırsa vahy tercih edilir. Meşşâî filozoflara göre ise Hakikat'in Bilgisi'ne akıl (burhan) yoluyla da ulaşmak mümkündür. Peygamber'e vahy getiren Cibril aleyhisselam Faal Akıl'dır. Filozof, akıl aracılığıyla aşağıdan yukarıya bu doğru bilgi kaynağına ulaşabilir. **Ancak her halükârda Hakikat tektir, bölünemez; iki veya daha çok hakikatler tasarlanamaz.** *İbn Rüşd*, bunu şöyle ifade ediyordu: "Din ve felsefe her ikisi aynı memeden süt emen ikiz kardeşlerdir. O kavrandığında marifet tamamlanmış olur.")

Din bütün insan tabakalarına, avam ve seçkinlere hitap etmek durumunda olduğundan, kutsal lafızlar biri **zâhir** diğeri **bâtın** olmak üzere iki düzeyde düzenlenmiştir. Aslında akıl ile vahy arasında ça-

tışma yoktur, tevil yoluyla ifadelerin zahir lafızları asıllarına irca edilebilirse, temelde bir bütünlük olduğu görülecektir. Şu var ki, tevil sadece yeterli ehliyete sahip olan **burhan ehli** tarafından yapılmalıdır.

Farabi ve *İbn Sina* gibi Meşşailer'e sert eleştiriler yönelten *İmam Gazali* âlemin kâdemi, Allah'ın cüzleri bilmemesi iddiası ve Haşr-ı cismani gibi üç ana nokta dışında, *İbn Rüşd*'le benzer düşüncelere sahiptir. *Gazali*, İslâm irfanını Yunan metafiziğine karşı koruma mücadelesine girerken, bölünme eğilimine girmiş görünen İslâmî ilimleri de tevhid etmeye çalışıyordu. Diğer yönden ise, mantık, peripatetik felsefenin anahtar terimleri ve kadim hikmêtin kavramsal çerçevesinin kullanılabileceğini savunuyordu. Şu var ki, *Maverdi* ve *İmam Gazali*'de görülen dinî ve dünyevî ilimler ayrımının sağlıklı olup olmadığından ve bir başka metafizik evrende geliştirilmiş dünyevî ilimlerin gerçekten bir başka dinin metafiziğine uyarlanıp uyarlanamayacağı konusundan hâlâ emin değiliz ve bu, bugün de bizim için süren bir tartışma konusudur.

Bugün modern dünyanın göz kamaştırıcı başarılarını ekonomik güç ve teknolojik gelişme simgelemektedir. Bu her iki dizginsiz etkinlik bilimsel yöntemle işleyen seküler bir kavramsal çerçevenin ürünüdür. Bu çerçeveyi inşa eden de son üç yüz yılın Aydınlanmacı filozoflarıdır ki, bunlar da *Descartes*, *Galileo*, *David Hume*, *Kant*, *Hegel* ve diğerleridir. Bütün Aydınlanmacılar'ın dayanağını teşkil eden öncüller, bireycilik, rasyonalizm, pozitif gerçeklik, bilimsel yöntem ve kutsaldan arındırılmış bir dünya tasarımıdır ki, işte bu modern dünyadır.

Modern dünya **iki alan fikri** üzerine kuruldu. Şurası dikkatten kaçmaması gereken bir nokta ki, Avrupa'nın sistemleştirip mutlaklaştırdığı *üç alan* ayrımı, İslâm düşünce tarihinde yaşanan din - felsefe uzlaşması tartışmasının yanlış okunması veya kendi özgül paradigması içinde yeniden kavramsallaştırılmasıdır. Şöyle ki;

İspanya ve Sicilya üzerinden İslâm ilimlerini ve hikmetini Latinceye tercüme eden Avrupa Hıristiyanlığı İslâm gibi aynı sorunla karşı karşıya geldi ve akıl - iman, din - felsefe, düşünce - dogma ilişkisinin öne çıkardığı sorulara cevaplar aramaya koyuldu. Ne var ki Hıristiyan imanını Kilise öğretisiyle formüle etmiş Batı Hıristiyanlığı şu negatif öncüllerden hiçbir ödün vermedi:

1- Hakikat aranmaz, çünkü bu Kilise'nin hakikate sahip olmadığı anlamına gelir; halbuki Kilise İsa'nın bedenidir ve Kilise öğretisi hakikatin kendisidir.

2- Hakikat aranacaksa akılla aranacak, oysa akıl şeytanın insan

ruhunda yuvalanmış ajanıdır. Eğer bu ajan Adem'i kışkırtmasaydı ilk günah olmaz ve ilk günaha keffaret olsun diye Tanrı biricik oğlunu feda etmezdi.

3- Bilimsel gerçeklikler, söz gelimi dünyanın yuvarlak olduğu iddiası ile İncil'in öğretileri çatışırsa elbette İncil tercih edilir. Bu, $1+1+1=1$ ve $1=3$ ve $3=1$ 'dir türünden matematik ve mantığın evrensel kurallarına aykırı düşüp saçma görünse bile, böyledir ve zaten inanca konu olan şey tabiatı gereği saçmadır.

İslâm felsefesi ve özellikle *İbn Rüş'*ün etkisinde Kilise ile laik filozoflar arasında baş gösteren çatışmada, 17. yüzyılda *Descartes* ile uzlaşmaya gidildiğini biliyoruz. *Descartes*, çifte - gerçeklik tasarımlarından hareketle evreni fizik ve metafizik iki ana ve birbirinden tamamen ayrı alana böldü. Metafizik ve ruhun dünyasını Kilise'ye bırakırken, fizik dünyayı ve bedeni laiklere ayırdı ve bu dünyanın gerçekliklerini nicelliğe, kantitatif olana indirgeyerek matematiğin dilini mutlaklaştırdı.

Descartes'in bu çabası hem Grek felsefesine hem de Hıristiyan geleneğine uygundu. İnciller'in Tanrı ve Sezar ayrımı, gündelik hayatta sürüyordu. *Descartes*'in Metafizik - Fizik ikilemi, Numen - Fenomen ve İman - Akıl ve Din - Bilim çatışmasına anlaşılabilir bir temel sağladı.

İşte modern dünya, bilimsel faaliyet, teknolojik ilerleme ve ekonomik kalkınma, sosyal gelişme, bu, varlığı ikiye bölen, daha sonraları (18. ve 19. yy.) metafiziği fizik evrenden tümüyle tecrid eden, kısaca ilahi ve kutsal olan herşeyin reddi üzerinde yükselen seküler dünyadır. Bu dünya ulus - devlet ve bu ceberut devletin kontrol ettiği bilimler ve teknolojik araçlarıyla sadece sosyal hayatımızı değil, evimizi, yatak odamızı, kısaca zihnimizi ve ruhumuzu da kontrol etmekte, sıkı sıkıya denetlemektedir.)

Geniş halk yığınlarını ekonomik gelişme ve teknolojik ilerleme cezbetmekte ve bütün dünya küçük bir modern köye dönüşmektedir; ancak bizim gibi toplumların aydın ve seçkinlerini, bilhassa bilim çevrelerini bilimler alanında gözlenen performans ile bilimsel yöntemin cezbettiği de bir gerçektir. Bu bağlamda İslâm dünyasında iki önemli eğilim giderek güç kazanıyor. Bunlardan biri, İslâm tarihini modern sosyal bilimlerin sabiteleri ışığında "yeniden" okumak; diğeri de, Batı'da üretilen ve evrensel genel - geçer kabul edilen bilginin İslam kültürüne uyarlanabileceğini öne sürmek.

Ben bu seçkin insanların katıldığı bir sempozyumda şu sorulara cevaplar aranması gerektiğini düşünüyorum:

1- İki kesin alan ayırımının ürünü olan sosyal bilimlerin bilimsel çerçevesine ve akademizmin yöntemlerine bağlı kalınarak, İslâm tarihinin sosyal, iktisadi ve siyasi olaylarını; düşünce, kültür ve irfan tarihini okumak mümkün mü? Bu, **çifte - gerçekliği** tanımayan ve varlığı *tevhid* temelinde bir ve bütün gören Müslüman bireyin zihnini bölmez, ruhunu ve kişiliğini parçalamaz mı? ➤

2- Rasyonel aklı İslâm'a taşımak, bilgiyi İslâmileştirmek, İslâm ile Batı arasındaki çatışmayı bir medeniyet savaşına indirgemek ve bütün bunların sonunda Müslüman dünyayı modernleştirmek mümkün mü? Eğer mümkünse, modern sisteme katılan İslâm'dan geriye ne kalır? Müslüman dünyanın zihni sekülerleşmez ve bizzat İslâm'ın kendisi de protestanlaşmaz mı?

3- Son olarak ilk iki sorunun cevabı olumsuzsa, -ki ben olumsuz oldukları kanısındayım- peki bu durumda, modern dünya ve onun ruhu olan moderniyete karşı nasıl bir tutum içinde olmalıyız: **Çatışma mı, uyum mu, aşma mı?**

Bence İslâm dünyasının önünde duran en hayati sorunlar bunlardır.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim.